

Vesna STANKOVIĆ PEJNOVIĆ

Zagreb

vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com

Individualna i grupna prava liberalnog multikulturalizma

SAŽETAK

U radu se raspravlja o ostvarivanju zaštite pripadnika manjina kroz politička i građanska prava. Prijepori oko prava pripadnika manjina vode se oko toga jesu li sama individualna prava tradicionalnog liberalizma dovoljna za zaštitu pripadnika manjina ili su potrebna grupna prava koja svoj temelj nalaze u liberalnim načelima pravednosti, jednakosti i slobode. Na tim temeljima liberalni multikulturalizam smatra da je potrebno uvođenje grupnih prava kojima će se koristiti pripadnici manjina, ali kao pojedinci, članovi grupe. Liberalni multikulturalizam svoje viđenje grupnih prava temelji na liberalnim postulatima poštovanja slobode i autonomije pojedinaca, unoseći u svoje poimanje zaštite grupnih prava priznanje različitosti koje nalaže multikulturalizam. Autorica zaključuje da je manjinska prava, uvažavajući njihovu internacionalizaciju, potrebno shvatiti kao dopunu shvaćanjâ klasičnog i suvremenog liberalizma jer pravilno shvaćena koncepcija individualnih prava ne zanemaruje kulturne razlike. Važnost takva shvaćanja zaštite manjina vidljiva je i u okviru koji EU predlaže kao obvezatni uvjet za integraciju budućih članica.

KLJUČNE RIJEČI: liberalizam, multikulturalizam, izgradnja nacije, nacionalne manjine, individualna prava, grupna prava manjina

UVOD

Zaštita manjina nedvojbeno je aktualan i svjetski politički fenomen. Najvažnija i kontroverzna pitanja zaštite prava ne mogu se riješiti pozivanjem samo na ljudska prava. Tradicionalni principi ljudskih prava moraju biti dopunjeni teorijom prava manjinskih grupa te se ne smije govoriti o biranju između manjinskih i ljudskih prava ili o davanju prioriteta jednima u odnosu na druge, nego upravo o naglašavanju njihove podjednake važnosti. Ljudska prava i prava manjina trebaju se tretirati zajedno kao podjednako važne komponente pravednog društva. »Kulturne različitosti« u javnom prostoru izražene u »politici identiteta« ili »politici priznavanja« u konceptualnoj su suprotnosti s univerzalističkom logikom liberalne ideje društvene pravde, neutralne države i nacionalno homogenog društva.

Zbog takva poimanja različitosti vode se rasprave jesu li grupna prava posve nova multikulturalistička ideja i je li moguće da nacionalna država prizna takva

prava, a da se ne naruši dominantna kultura zajednice jer se pitanje dominantne grupe odnosi na zaštitu vlastitih interesa i vrijednosti od »stranih« kultura, dok je perspektiva manjinske zajednice kako zaštititi svoje interese od dominantne kulture. Jesu li manjinska prava individualna ili grupna? Koja su to prava manjinskih zajednica koja država treba štiti po načelu pozitivne diskriminacije, tolerancije i jednakosti svih građana, je li to jezik, kultura ili (i) vjera? Je li okvir grupnog identiteta usmjeren na termin manjinskih prava koji bi obuhvaćao zaštitu posebnih interesa manjinskih grupa ili to može biti postignuto u okviru »zajedničkih« individualnih prava?

Usprkos različitim gledištima UN je 1992. donio neobvezujuću Deklaraciju o posebnim pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih manjina, a EU je 1993. ustanovio političke uvjete koje zemlje koje mu žele pristupiti moraju poštovati; između ostaloga preporučuje se zaštita manjina kao preduvjet pristupa. Pod promicanjem kulturne različitosti međunarodna zajednica podrazumijeva zaštitu i promicanje ljudskih prava pripadnika nacionalnih manjina. Iz toga proizlazi da je etnos »postao žarišni koncept koji izražava način na koji se kultura veže uz društveni kontekst« (Katunarić, 1994).

Međunarodna zajednica promovira liberalni oblik multikulturalizma i manjinskih prava jer u svojim temeljima ima liberalne vrijednosti slobode, jednakosti i tolerancije (Kymlicka, 2007). Možda taj model nije najsavršeniji i najprihvatljiviji novim ili čak i starim zemljama članicama EU-a, ali to je novi model, pa je prerano zaključiti je li njegov koncept najbolji ili kamo on vodi. Model liberalnog multikulturalizma zastupa kanadski filozof Will Kymlicka, koji unatoč kritikama nastoji pokazati utemeljenje svoje filozofije zaštite manjinskih prava u liberalizmu te da teži izgradnji pravednosti bez remećenja dominantne kulture i ustroja nacionalne države. Will Kymlicka govori o multikulturalizmu terminologijom grupnih prava, koja se odnose na zakonska prava koja država daje članovima zajednice s etničkim određenjem grupe, ali jasno kaže da se grupna prava ne odnose na neki kolektiv, nego je korisnik prava pojedinac. Jedan od temeljnih prijevora odnosi se na koliziju grupnih prava s temeljnom liberalnom vrijednosti individualne autonomije te otud i dvojba do koje granice grupna prava mogu biti prihvaćena u liberalnoj demokraciji.

1. LIBERALIZAM I INDIVIDUALNA PRAVA

Kantova ideja da je čovjek uvijek svrha sam po sebi, a nikada sredstvo, temelj je ideje o ljudskim pravima, odnosno da sva ljudska bića imaju pravo na slobodu i pravdu. Ideja autonomnog pojedinca ili prava na individualno samoodređenje ima

središnje mjesto u Kantovoj filozofiji i smatra se jednom od ključnih ideja liberalne tradicije (Dewey, 2004).

Ljudska su prava temelj proučavanja individualnih i grupnih prava, kao skup načelnih stavova o temeljnim, nedjeljivim i neotuđivim pravima. Njima su potvrđeni sloboda i dostojanstvo pojedinca kao ljudskog bića.

Ljudska su prava od svojih početaka shvaćana kao individualna. Klasično liberalno shvaćanje ljudskih prava temelji se na njihovu poimanju kao negativnih slobodarskih prava usmjerenih prema zaštiti pojedinaca od države. Individualna prava koja politička vlast može ograničiti i sputati dio su temeljnih ustavnih prava. Pravo građana kao ograničenja vlasti nužno je u očuvanju slobode pojedinaca. Liberalni stav zasniva se na činjenici da su temeljna prava neophodna za ozbiljenje slobode, ali ona ne čine slobodu u cijelosti, već su samo njezin dio. Sloboda je više od obrane prava. Liberali traže područje slobode u kojem nema prisile, a to je fundamentalni (pravni ili negativni) aspekt naše slobode upravo zato što nemaju povjerenja u moć, ma kako ona bila dobronamjerna (Neumann, 1974: 100).

U razvoju liberalne misli konstantno se postavljaju pitanja i nude rješenja kako zaštititi prirodna prava pojedinca. Temelji liberalne države jesu sloboda, tolerancija, individualna prava, moralnost i pravednost. Od J. Lockea preko J. J. Rousseaua pa do J. Rawlsa nametnula se ideja društvenog ugovora i opće, zakonodavne volje kao paradigme očuvanja i zaštite prirodnih prava. Locke, Smith i Mill zagovarali su veće područje slobode, dok Hobbes, i posebice konzervativni mislioci, traže veću kontrolu i ograničenje ljudske slobode. Ipak, svi mislioci klasičnog liberalizma slažu se da dio ljudske egzistencije ipak treba ostati neovisan o sferi državne vlasti, barem onaj koji se odnosi na slobodu mišljenja, vjere i izražavanja (Berlin, 2000: 229).

Klasični liberalni mislioci, posebice J. S. Mill i Hobbes, društvo ne vide kao posebnost, već kao zbroj pojedinaca vođenih strastima i nagonima u ostvarivanju vlastite sreće. U Lockovu konceptu ljudskih prava postoje samo individualna prava, bez priznavanja manjinskih. Pojedinci imaju prava i mogu formirati manjine, ali nemaju posebna prava kao manjine jer za njega one nisu esencijalni dio političke strukture društva. Dobro uređen poredak podrazumijeva individualna prava neutralne i nepristrane javne sfere. Princip pravde i legitimnost poretka čine »civilnu vladavinu« stabilnom i poželjnom njezinim građanima. Manjina nije u Lockovoj političkoj analizi politički princip te se, i kada je sastavni dio analiza, označuje kao ne-većina. U interpretaciji J. S. Milla etnokulturna različitost narušava temelje predstavničke vladavine. Mill je izričit u stavu da je u zemljama sastavljenim od više nacionalnih i etničkih grupa »predstavnička demokracija gotovo nemoguća« (Mill, 1951: 361). Ukratko, klasični liberalizam ne poznaje ni ideju grupnih prava ni grupnih identiteta.

2. SUVREMENI LIBERALIZAM I PRAVA MANJINSKIH GRUPA

Prema postulatima moderne liberalne teorije, država se ne smije miješati u osobne planove pojedinaca ili njihove »koncepte ispravnosti«. ¹ Neutralnost države očituje se u javnom djelovanju koje ignorira sve različitosti među građanima, uključujući individualne, nacionalne i religijske pripadnosti te ekonomski položaj, odnosno država sve građane treba tretirati kao jednake. Liberalni koncept neutralnosti ² kontinuirano je na agendi političkih teoretičara i liberalnih mislilaca (Kis, 1996). Liberalna država ne miješa se u poimanje pojedinaca o željenom načinu života jer je to u skladu s liberalnom posvećenošću toleranciji i neutralnosti života. Liberalna država treba osigurati »neutralan okvir unutar kojeg će biti moguće ostvariti sve različite i potencijalno suprotne koncepte života«. Liberalizam zahtijeva »odsutnost, čak i zabranu uporabe etničkog kriterija kao baze za diskriminaciju ili za neki poseban tretman« (Kymlicka, 1989). Berry neutralnost liberalizma obrazlaže njegovom pravičnošću, koja se temelji na jednakom odnosu prema svim pojedincima. Neutralnost javne sfere pruža jednake mogućnosti svakom pojedincu (Berry, 2006).

Liberali vide individualna prava kao sredstvo zaštite individualne autonomije, kao sastavni dio individualnih prava zauzimaju se za samoizražavanje, priznavanje i postavljanje okvira jezičnih prava te sagledavaju kulturu kao kontekst izbora (Murrey, 1999). Britanski filozof prava Hart drži da se sva ljudska prava mogu izvesti iz prava na slobodu (Hart, 1992: 67).

Diskursi ljudskih prava razlikuju se od autora do autora. Djela Johna Rawlsa, Roberta Nozicka i Ronalda Dworkina ugrađuju suvremenu političku filozofiju u tradiciju liberalnog prosvjetiteljstva. Osnovna ideja klasičnoga, prosvjetiteljskog liberalizma jest određivanje najviše vrijednosti pojedinaca kao autonomnih osoba, a Rawls tvrdi da daje odgovarajuće suvremeno tumačenje liberalne teorije pravednosti, koja određuje ciljeve koje ljudi moraju slijediti. Ako pojedinac djeluje u skladu sa zahtjevima pravednosti, on odlučuje što treba učiniti sa svojim životom, a ne vlast iznad njega. Svoju teoriju pravednosti Rawls predstavlja kao teoriju racionalnog izbora (Rawls, 1971: 94), ali poslije u *Političkom liberalizmu* odustaje od takva stava smatrajući ga nekompatibilnim s temeljnom postavkom političkog liberalizma i fokusirajući se isključivo na ideal autonomije s političkim implikacijama (Rawls, 1993: 16, 53).

Svoju teoriju pravde, iz koje proizlaze i ljudska prava, John Rawls gradi na dva načela. Svaki čovjek ima jednako pravo na najširi sustav jednakih osnovnih slo-

¹ Rasprave o liberalnoj teoriji moguće je naći, između ostalog, i u radovima Jean Hampton (1997: 179–181) te Jeremy Waldrona (1987).

² Izraz »liberalna neutralnost«, iako ne kao koncept, izučavali su Gerald Dworkin (1974), Alan Montefiore (1975), Anna Elisabetta Galeotti (1999: 51) i Brian Barry (2006).

boda, a za sve društvene nejednakosti moraju se naći rješenja poštujući jednakost prilika i mogućnosti. Za Rawlsa su osnovne slobode politička sloboda, sloboda govora i okupljanja, sloboda misli i savjesti i sloboda ličnosti s pravom posjedovanja vlastite imovine. On međutim ne nabraja osnovna prava koja potječu iz drugog načela, već to prepušta zakonodavstvu, držeći da ustav treba dati konačnu riječ o slobodama (Rawls, 1971: 61).

Ako se teorija pravednosti može čitati kao obrana države blagostanja, djelo Roberta Nozicka (Nozick, 1974: 160) *Anarhija, država i utopija* predstavlja obranu »države noćnog čuvara« protiv argumenata unutar liberalne tradicije koji govore da takvo shvaćanje države treba napustiti. Kao i Rawls, Nozick prihvaća vrijednost individualne autonomnosti, kao i ideju da pravedna politička zajednica sve svoje pripadnike treba tretirati kao jednake te poput Rawlsa naglašava da to iziskuje tretiranje zasebnih individua, kao autonomnih bića, što, prema njemu, treba tumačiti kao da su oni nositelji prava.

Poput Rawlsa i Nozicka, Dworkin vjeruje da društvo pojedince tretira kao jednake ako im rijetki resursi nisu raspodijeljeni na pravedan način (Dworkin, 1981: 345) te kao i oni nudi svoju teoriju distributivne pravde kao vrstu tumačenja apstraktne ideje jednakosti. Njegova teorija opravdava ustavnu demokraciju s velikim individualnim pravima. Dworkin svoju konstrukciju prava gradi na jednakosti – liberalnom načelu da prema svakom čovjeku treba postupati s jednakim poštovanjem (Dworkin, 1977). Jeremy Waldron također je uvjeren da »prava« mogu imati samo pojedinci: »Po samoj svojoj prirodi, teorija prava individualistička je teorija. Prava trebaju osigurati dobra za *pojedince*: to je elementarna posljedica njihove logične forme« (Waldron, 1987: 134). Waldron ne tvrdi da su grupni interesi nevažni i da ih ne treba uvažavati, ali predlaže da se vrijednosti grupnoga života, zbog konceptualne čistoće, izraze nekom drugom vrstom normativnog jezika.

Prema dosad vladajućem razumijevanju liberalizma, grupna se prava sagledavaju kao negacija jednakosti pojedinca u odnosu na državu. Liberalna teorija može uključivati poštovanje osoba kao pripadnika posebnoga kulturnog miljea, a da to ne ide na štetu poštovanja osobe kao člana političke zajednice.

Liberali tradicionalno pridaju veliku važnost autonomiji pojedinca, po kojoj se pojedinac u oblikovanju i mijenjanju svojih životnih planova vodi svojom moralnošću. No sloboda nije važna samo zbog toga što neposredno omogućuje vlastiti način života, nego se više može promatrati kao sredstvo samopoštovanja (Kymlicka, 1995). U suvremenoj liberalnoj političkoj teoriji pojedinac je neutralan i nepristran. Etničko članstvo, udruživanje i identitet za liberale je nešto nametnuto, nepromjenljivo, rigidno, partikularističko i isključivo, slijepo za razlike, pa ne mogu prihvatiti ni pojam grupnih prava. U okviru liberalnog poimanja pravde, koje se temelji na

ideji jednake važnosti interesa svakog člana političke zajednice, potrebno je uzeti u obzir i različite okolnosti u kojima se pojedinci nalaze, odnosno pripadnost različitim kulturnim grupama, jer su one često uzrok različitim nejednakim životnim uvjetima. Nejednakosti nastaju neovisno o osobnim izborima, te je ispravljanje te nejednakosti osnova za liberalnu obnovu manjinskih prava općenito. Na temelju takva promišljanja logično je zaključiti da posebna grupna prava nisu u suprotnosti s liberalnim zahtjevima, nego ih ustvari unapređuju.

Liberalima je zajednica važna po onomu što pridonosi životima pojedinaca, pa se u konačnici ne može sukobiti s potraživanjima pojedinaca. Individualna i grupna prava ne mogu se natjecati u istome moralnom prostoru u liberalnoj teoriji jer se vrijednost grupe izvodi iz njezina doprinosa vrijednosti pojedinih života (Kymlicka, 2004).

Za liberalno i demokratsko uređenje, slijedeći Milla, pripadnost istoj naciji vodi asimilaciji. Njoj se suprotstavlja strategija koja se bavi pitanjem opstojnosti, zaštite i priznavanja manjinskih skupina. Uz Yael Tamir, značajan doprinos takvoj raspravi nudi i Will Kymlicka. Kao i Tamir, veliku važnost zaštite nacionalne pripadnosti vidi u vezi nacionalne pripadnosti i mogućnosti da se ostvaruje autonomija.

Kymlicka upotrebljava pojam »autonomija« kao sinonim za temeljno određivanje pojma slobode. Zbog povezanosti autonomije i kulturne pripadnosti, kako kaže Kymlicka, potrebno je i kulturnu pripadnost uvrstiti u primarna dobra te primjerice liberalna država treba jamčiti posebna prava vezana uz kulturnu pripadnost manjinskim grupama. Multinacionalna država koja svim svojim građanima, bez obzira na grupnu pripadnost, dodjeljuje opća individualna prava može izgledati »neutralna« u odnosu na razne nacionalne skupine. No u određenim slučajevima zapravo može sustavno privilegirati (i često privilegira) većinsku naciju – primjerice kod povlačenja unutrašnjih granica; jezika škola, sudova i vladinih službi; izbora državnih praznika i podjele zakonodavnih ovlasti između središnje i lokalnih vlasti (Kymlicka, 1995: 77). U multikulturalnoj državi građani s različitim kulturnim identitetom mogu biti pripadnici iste političke zajednice: osobe mogu imati osjećaj da istodobno pripadaju i državi i drugoj političkoj zajednici.

3. MULTIKULTURALIZAM I GRUPNA PRAVA MANJINA

Problematika kulturnog pluralizma dolazi u središte akademskog zanimanja krajem šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, kad ideal politički i kulturno homogenog društva – kojemu su dotad težila čak i izrazito multikulturalna društva poput SAD-a – postupno zamjenjuje ideja multikulturalnog uređenja društvenih odnosa (Čačić-Kumpes i Heršak, 1994).

Parekh vidi multikulturalizam manje kao doktrinu, a više kao perspektivu, dok je po Kymlicki on dodatak, a ne zamjena za građanstvo (*citizenship*) (Kymlicka, 2001a; 153). Mogu li se grupna prava opravdati kao ljudska, građansko-državljska ili tek zakonska prava? Što se podrazumijeva pod »grupom«? Za Raza se grupna prava mogu kvalificirati kao ljudska ako se može pokazati da štite ne bilo kakve, nego najtemeljnije interese ljudskih bića (Raz, 1986: 208). Opravdanje grupnih prava Raz vidi kao pravo na jednake etičke slobode za sve građane, a one ovise o osiguranom pristupu kulturnim dobrima.

Multikulturalisti se protive liberalnome modelu jednakih prava te, unatoč »dobrim namjerama«, smatraju da vodi asimilaciji i većinskoj dominaciji. Pritom se najviše kritizira status jednakoga građanstva (*citizenship*). Građanstvo se u liberalnoj tradiciji odnosi na pravni status određen općim pravima građanstva (*common rights of citizenship*), koja su po svojoj prirodi individualna i etički neutralna (Kymlicka, 1995). Multikulturalisti osobito kritiziraju tezu o etičkoj neutralnosti građanskih prava, navodeći da liberalna usredotočenost na individualna prava i slobodu izbora pojedinca ignorira činjenicu da svaki izbor ovisi o implicitnome vrijednosnom stajalištu pojedinca.

Iako se multikulturalizam u suvremenoj političkoj teoriji prikazuje kao jedna vrsta poželjnoga normativnog zahtjeva, pa i javnog dobra, kojim se upotpunjuje shema dobro uređenog poretka, ne može se tvrditi da je multikulturalizam istovremeno postao sastavni dio vodećih principa suvremenih političkih poredaka.

Walzer podržava i opravdava multikulturalizam zbog njegova dubokoga humanizma i sposobnosti za empatiju (Walzer, 1994). Za Walzera je koncept etičkog multikulturalizma motiviran idejom različitosti, podržavajući različite načine života i koncepte dobra, a svaku kulturu vidi kao mogućnost za sve pripadnike. U multikulturnim društvima ljudi nadilaze kulturne podjele, pa se stvara mogućnost za promjene i prilagođavanja. Ipak, takav proces koji sadržava dinamiku s mogućnošću rušenja granica može prouzročiti proces »urušavanja« identiteta kultura.

Raz zagovara »preklapajući« multikulturalizam u kojem pripadnici jedne političke zajednice pripadaju različitim grupama, jer su tada ispunjeni uvjeti oblikovanja javne političke kulture (Raz, 1986). Društvo se, po Razu, ne sastoji od većine i manjine, već od pluraliteta kulturnih grupa, a država određuje autonomnim pojedincima vrstu dobara koju valja slijediti. Dakako, konačni je izbor na pojedincima i to je ono što u Razovu konceptu nosi liberalno značenje.

Multikulturalisti ističu da su individualne i političke odluke rezultat kulturne pripadnosti, a da država ili bilo koja druga politička institucija nije »slijepa za razlike« (Fossum, 2001). Te institucije čak podupiru određene jezike, kulturne prakse ili nacionalne simbole. Posljedica svega jest praktična dominacija društvene većine,

odnosno »tihan« asimilacija te nepriznavanje manjinskih grupa i njihovih kultura. Prema Charlesu Tayloru, jednom od najistaknutijih zastupnika multikulturalizma, takvo je stanje negativno za pripadnike manjina zato što narušava mogućnost razvoja njihova identiteta, jer se identitet djelomice oblikuje priznavanjem (*recognition*) ili nepriznavanjem (Taylor, 1994: 25). Taylor redefinira klasično liberalno poimanje i utvrđuje da se u polju moderne politike oblikuju dvije politike priznanja; jedna je politika univerzalizma, koja naglašava jednaki dignitet svih pojedinaca, a druga je politika razlike, koja se temelji na principu da svatko treba biti priznat u onom što je njegov posebni identitet. Prvome tipu priznanja temelj je ideal autonomije, a drugome ideal autentičnosti. Postojeća liberalna društva prakticiraju politiku univerzalizma koja inzistira na jednakom dignitetu svih građana i jednakosti prava, ali slijepog za razlike i usmjerenog na pojedince. Ipak, sama činjenica što je netko prihvaćen kao jednaki građanin može biti nedovoljna ako netko pripada nepriznatoj ili prezrenoj grupi ili kulturi. Politika razlika (*the politics of difference*) odgovor je na probleme koji nisu mogli biti sagledani iz perspektive nepriznavanja razlika. Zbog toga je logično da su temelj multikulturalizma zahtjevi za legalno-pravnom zaštitom manjinskih kultura, ali samo ako njihovi pripadnici imaju određena grupna prava (Taylor, 1994).

Po Habermasu, prava manjina pretpostavljaju pravo na slobodno udruživanje i nediskriminaciju te kao takva ne jamče preživljavanje kultura (Habermas, 1996). Habermas ne zagovara tezu o etičkoj neutralnosti prava, nego tvrdi da pravilno shvaćeno poimanje individualnih prava ne podrazumijeva »neosjetljivost« na kulturne razlike. Privatnu autonomiju jednakopravnih građana moguće je osigurati samo istodobnim aktiviranjem njihove građanske (*staatsbürgerliche*) autonomije (Habermas, 1996: 245). U tom smislu Habermas tumači i manjinske zahtjeve za priznavanjem. No za razliku od multikulturne politike različitosti, Habermas pravo na priznavanje ne određuje normativno, jer takvi zahtjevi proizlaze iz individualnih pravnih potraživanja (*Rechtsansprüche*), a ne iz općenitog vrednovanja neke kulture. Suočiti se s različitosti znači revidirati univerzalističke vrijednosti i načela odvajajući etičku integraciju grupa i kultura od političke integracije. Služeći se grupnim pravima, pripadnici različitih grupa utemeljuju i razvijaju svoj identitet (Habermas, 2005: 18).

Iako Taylor zasniva svoju analizu na polazištu da je demokratska ustavna država u osnovi oblikovana prema individualnim pravima, on daje nadmoć »dobru« nad »pravom« te tako potkopava individualističku jezgru modernoga koncepta slobode. To je i temelj Habermasove kritike Taylora (Habermas, 1993). Taylorova verzija liberalizma, smatra Habermas, ruši ideju ustavne slobode na kojoj počiva liberalizam. Habermas smatra da prava pripadnika etničkih ili drugih grupa ne mogu biti adekvatno konzumirana ako pripadnici tih grupa nemaju mogućnost artikuliranja u

javnoj sferi. Iako se Habermasov pojam javne sfere temelji na izrazito političkom viđenju građanstva razvijenom unutar europskih država-nacija, taj pojam daje metaforu konceptualizacije suvremenih društvenih sustava (Habermas, 1978). Takvo suvremeno društvo podvrgnuto je dvojakom pritisku: s jedne strane, pritisku za proširenje javne sfere, koje traže grupe što smatraju da su bile nepravедno isključene iz tog prostora, pa vrše pritisak za svoje ravnopravno uključenje; s druge strane, proširenje dovodi do pritiska za promjenu sadržaja unutar tog prostora. Pravo na priznanje Habermas daje samo kulturama koje pristaju na demokratski dijalog, ali je suočavanje s različitosti prigoda za promjenu univerzalističkih vrijednosti i načela.

Bhiku Parekh (2000: 126–133) dokazuje da ljudi nisu samo prirodna nego i kulturna bića, koja dijele zajednički ljudski identitet, ali na kulturno posredovan način. Oni nisu u cijelosti determinirani svojom kulturom. Kulturna prava, primjećuje, mogu se steći na dva načina: kao primarna grupna prava (miletски sustav u Osmanском Carstvu) ili kao derogativna prava (kada pojedinac prenese svoje pravo na neki kolektiv).

Najširi raspon grupnih prava zastupa Iris Marion Young. Dok Kymlicka i Parekh potencijalne nositelje grupnih prava vide u kulturno određenim samosvojnim zajednicama, za tu je autoricu grupa svaki entitet članova koji osjećaju neko međusobno zajedništvo.

Najistaknutiji lijevi liberalni kritičar multikulturalizma i posebno grupnih prava jest Brian Barry (Barry, 2006: 5–38). Njegova je kritika usmjerena protiv »politike različitosti« kao alternative liberalizmu, koji kulturnu različitost uzima kao polazište i temeljnu odrednicu svoje političke teorije, a čiji su najpoznatiji zastupnici Will Kymlicka, Iris Marion Young, Bikhu Parekh i Charles Taylor. Slijedeći Millovu temeljnu misao da demokratska vladavina pretpostavlja nacionalno homogeno društvo s »osjećajem zajedničkog interesa« (Mill, 1989: 161–163), Barry kritizira multikulturalistički koncept nacionalnosti koji je shvaćen kao posve pravna odrednica koja nacionalnost razumije kao državljanstvo određene države. Barry nudi svoj koncept građanske nacionalnosti koji se zasniva na osjećaju solidarnosti građana, njihovu shvaćanju zajedničkih ciljeva i stavovima koje građani imaju jedni prema drugima. Ispunjenjem tih uvjeta dolazi do asimilacije ili barem akulturacije među građanima, što Barry negira kao preduvjet. Svoju kritiku ne ograničava samo na multikulturaliste, nego kritizira i razne koncepcije liberalizma koje sebe definiraju kroz bezuvjetno poštovanje različitih kultura i time zastupaju neku vrstu kulturnog relativizma, izdvajajući Kymlicku i Kukathasa, koji zastupaju »politiku različitosti« i daju veliku važnost grupnim pravima. Barry smatra da liberal mora biti liberal, bez prilagođavanja. Pridavanje važnosti grupnim razlikama ide protiv

liberalizma jer se temelj liberalnog individualizma zasniva na činjenici da grupa nema veću vrijednost od pojedinca. Liberalna načela ograničavaju moć grupe nad svojim članovima bez obzira na to kojim je vrijednostima ta grupa odana.

4. LIBERALNI MULTIKULTURALIZAM – POMIRBA LIBERALIZMA I MULTIKULTURALIZMA

Središnje mjesto u pokušaju pomirbe normativnih zahtjeva liberalizma i multikulturalizma čine promišljanja Willa Kymlicke. Iako Taylor pokušava pomiriti napetosti između individualnih prava i grupnih ciljeva multikulturalizma, on u pravilu ne osporava važnost individualnih sloboda (Kelly, 2002). Zbog toga Kymlicka tvrdi da nisu sva grupna prava protivna individualnim pravima te razlučuje »dvije vrste zahtjeva koje može postaviti neka etnička ili nacionalna skupina« (Kymlicka, 1995: 54). Ali koja su ograničenja liberalne tolerancije? Kymlicka razlikuje dvije vrste ograničenja manjinskih prava. Obje se označuju kao »grupna prava«, ali s bitno različitim posljedicama po slobodu pojedinaca. Prve naziva »unutarnjim ograničenjima«, a druge »vanjskim zaštitama«. »Unutarnja ograničenja« podrazumijevaju odnose unutar grupe, pri čemu etnička ili nacionalna skupina može upotrijebiti državnu moć radi ograničenja slobode svojih pripadnika te se suprotstavlja Taylorovu stajalištu, prema kojemu interesi zajednice mogu prevagnuti nad pravima pojedinaca koji tu zajednicu čine. Naglašava da grupna prava ne znače primat zajednice nad pojedincem, već se temelje na ideji da pravednost među grupama zahtijeva da se pripadnicima različitih grupa dodijele različita prava. Kymlicka zato svoju teoriju naziva »liberalnim pristupom manjinskim pravima«.

Glavna je svrha manjinskih prava vanjska zaštita manjinskih grupa od dominantne kulture, koja ne bi trebala rezultirati unutarnjim ograničenjima jer bi se time narušio integritet individualnih prava. Pripadnost određenoj kulturi idealno omogućuje pojedincima odabir načina života. Takvo viđenje manjinskih prava dosljedno je poštovanju slobode i autonomije pojedinaca uz podupiranje univerzalističkih ideala. Liberalna teorija manjinskih prava nalaže prihvaćanje vanjskih zaštita tamo gdje one promiču pravedan odnos među grupama, ali i odbacivanje unutarnjih ograničenja koja ograničavaju prava pripadnika grupa na osporavanje i revidiranje tradicionalnih autoriteta. Većina liberalnih demokracija čini izvjesne pokušaje prilagođavanja etničkih i nacionalnih razlika. Taj prelazak na više »multikulturnu« javnu politiku stvar je prihvaćanja vanjskih zaštita.

Kymlicka pravi razlike između pojmova polietniciteta i multikulturalizma, dviju zasebnih i različitih formi kulturnog pluralizma. Polietnicitet je u Kymlickinoj teoriji oznaka ograničene forme kulturnog pluralizma koja bitno ne remeti liberalnu teoriju građanstva i individualnih prava.

Kymlicka proširuje Rawlsovo shvaćanje o vezama koje pojedinci imaju s vlastitom kulturom, koje su »previše jake da bi se napustile«. Sloboda koju liberali zahtijevaju za pojedince nije primarno sloboda napuštanja jezika i povijesti, već je prije sloboda kretanja unutar jedne socijetalne kulture, distanciranje od pojedinih kulturnih uloga, izbor kulturnih svojstava vrijednih razvoja i odbacivanje onih koja nemaju vrijednost (Kymlicka, 1995: 114).

Manjinska prava znače zaštitu kulture prije kao kontekst izbora nego kao posebne karakteristike povijesnih zajednica. Iz toga proizlazi da zaštita kulture u kontekstu izbora nije isto što i zaštita kulture kako ne bi postala slična nekoj drugoj (Murray, 1999: 11).

Prema političkoj tezi, pripadnost nacionalnoj kulturi i kontinuirano postojanje te kulture moraju biti politički zaštićeni. Kymlicka, kao i Raz, smatra da politička teza zahtijeva implementaciju kroz dva tipa prava: prava na autonomiju i polietničkog prava. Raz drži da pravo na autonomiju imaju grupacije koje čine većinu (unutar velikog teritorija) dovoljnu za političku neovisnost. Nacionalne manjine koje nemaju teritorijalnu kompaktnost dovoljnu za političku neovisnost moraju se zadovoljiti polietničkim pravima (Raz, 1994: 178). Sličan stav zastupa i Kymlicka, koji vjeruje da autonomija mora biti zajamčena nacionalnim grupama koje žive u svojoj domovini, dok emigrantima pripadaju polietnička prava jer njihov čin emigracije implicira pristanak na odricanje te napuštanje autonomije svoje izvorne kulture (Kymlicka, 1995: 95).

Izgradnja nacije fenomen je moderne liberalne demokratske države³ koji se može razumjeti kao stanoviti »kôd razumijevanja« koji obuhvaća sve svoje građane te pokazuje prirodu države u kojoj žive, njezinu povijest, zakone i djelovanje. Putem javnih institucija država se brine za obrazovanje svih svojih građana na službenom jeziku. Primarno, tipičan proces izgradnje nacije obuhvaća jedinstveni obrazovni sustav koji prenosi slične, ako ne i iste vrijednosti generacijama građana. Proces je nazvan »izgradnja nacije« jer stanovništvo zemlje stvara sliku ljudi ujedinjenih u jedinstvenu naciju. Sukladno tomu postoje službeni jezik nacije, jedinstveni zakoni, zastava i himna prihvaćeni u cijeloj državi. Politika »izgradnje nacije« sadržava i jedinstveni nacionalni obrazovni sustav, državnu pomoć nacionalnim medijima, prihvaćanje nacionalnih simbola i službenog jezika te državljanstvo. Unutar procesa izgradnje nacije kroz nacionalni jezik i kulturu, jača proces demokratizacije društva. S jedne strane, svi građani, bez obzira na svoje etničko i regionalno porijeklo, vjeroispovijest i spol, dobivaju mogućnost sudjelovanja u demokratskim procesima unutar države. Preko izgradnje nacije te difuzijom zajedničkog jezika i

³ O izgradnji nacije kao fenomenu moderne liberalne demokratske države raspravlja Kymlicka (1998), ali i neki od autora klasičnih djela o nacionalizmu poput Ernesta Gellnera (1983) i Benedicta Andersona (1983).

institucija u društvu, svim su građanima ponuđene jednaka prilika za obrazovanje te jednakost pred legalnim i državnim institucijama. Slijedom toga proces izgradnje nacije ne samo da jača demokraciju već i osigurava svim građanima mogućnost stjecanja potrebnih vještina esencijalno važnih za napredovanje u karijeri.

Ako se unatoč zahtjevima manjine javno promiču jezik i kultura većine, a manjine ne, krši se liberalni princip jednakosti građana. Brojni su razlozi zbog kojih bi liberali trebali poduprijeti tzv. liberalnu izgradnju nacije, proces koji uzima u obzir interese pripadnika nacionalnih manjina koji žele sačuvati svoj jezik i kulturu. Pripadnost kulturnoj zajednici stvar je osobnog izbora, ali to nužno ne implicira da su pojedinci osobno izabrali biti pripadnicima manjinske zajednice. Taj im je status nametnut (Tamir, 1993).

Država ne može tvrditi da pripadnici manjinskih zajednica koji žele pomoć države u očuvanju svog materinjeg jezika i kulture, traže nešto više od ostalih pripadnika zajednice ako u isto vrijeme neizbježno podupire većinski jezik i kulturu kroz proces izgradnje nacije. Tretiranje pripadnika manjinskih zajednica različito od drugih građana neutemeljeno je s moralnog stajališta jer ljudi nisu odgovorni za svoju rasu, spol, dob ili nacionalnost. Ako prihvatimo liberalne ideale jednakosti i slobode te polazišta liberalne izgradnje nacije, država mora podupirati zahtjeve pripadnika nacionalnih manjina da njeguju svoje kulture. Poštujući načelo jednakosti, država je dužna pomoći pripadnicima nacionalnih manjina jer se oni nalaze u nejednakom položaju u odnosu na pripadnike većinske nacije, čiji su jezik i kultura u javnoj uporabi.

Iris Marion Young smatra da je ideal univerzalnoga građanstva u multikulturalnim društvima uziman kao razlog pokušaja procesa asimilacije u dominantnu kulturu jer se »različitost« potiskuje u sferu privatnosti, a stvara se homogeni politički prostor (Young, 2005). Logikom identiteta razlike se svode na jedinstvenost radi promoviranja dominantne kulture. Upravo je to egalitarno načelo neutralnog interesa, po Kymlicki, političko načelo koje osigurava javni pristanak u društvu koje je raznoliko. Nepriznavanjem različitosti opravdavana je briga za stabilnost liberalne demokracije. Kymlicka naglašava da je veliki problem liberalnih teorija u tomu što počinju pričom o moralnoj jednakosti svih pojedinaca, a završavaju pričom o jednakosti građana, pri čemu ne objašnjavaju proces prijelaza ili promjene.

Ostajući dosljedan svome liberalnom promišljanju, Kymlicka slijedi načela Rawlsa i Dworkina u ostvarivanju pravednosti u liberalnodemokratskom društvu te ih primjenjuje u obrani posebnog statusa manjinskih grupa. Po Kymlicki, teorija pravednosti u multikulturalnom društvu treba uključivati i opća prava i slobode svih pojedinaca bez obzira na to kojim grupama pripadaju, ali i određena grupna prava ili posebni status za manjinske grupe. Raspravljajući o ugnjetavanju i marginali-

zaciji neetničkih kulturnih manjina, I. M. Young svojom teorijom diferenciranoga građanstva zagovara sličan pristup. Ideal kulturnopluralističke demokracije jest priznavanje politike i neodvojivi je dio ideala društvene ravnopravnosti. Upozoravajući na podjednaku opasnost od zagovaranja kao i od zanemarivanja razlike, ona, kao i Kymlicka, rješenje vidi u dvostrukom sustavu prava.

Politika »priznavanja razlike«, tj. razlike na temelju grupne pozicije, politika je uvažavanja socijalnih i političkih nejednakosti ljudi u društvu, smanjivanja razlika. Ona je sredstvo političkog i socijalnog uključivanja. Primarni zahtjevi pravde, prema Young, više su nego na kulturne razlike između pojedinaca i grupa usmjereni na strukturalnu nejednakost.

Koncept kulture središnji je koncept njezina shvaćanja pravednosti, prema kojem pravedno društvo traži međusobno poštovanje i ravnopravnost između pripadnika društva. Sličnost nije jednakost i može se primijetiti samo kroz razliku. No razlika nije apsolutna drugost i potpuna odsutnost odnosa ili zajedničkih obilježja (Young, 2005: 112). Kultura dominantnih grupa postala je dominantnom kulturom, što se doživljava kao nešto univerzalno, prirodno i neutralno. Barry se ne slaže s tim argumentom te promišljanja I. M. Young smatra filozofski pogrešnima i politički neproduktivnima.

Prema Kymlicki, nije posrijedi biranje između manjinskih i ljudskih prava, ili davanje prioriteta jednim u odnosu na druge, već naglašavanje njihove podjednake važnosti. Ljudska prava i prava manjina trebaju se tretirati zajedno kao podjednako važne komponente pravednog društva.

Najvažnija grupna prava koja teže olakšavanju položaja manjinskih grupa jesu posebna grupna predstavnička prava unutar političkih institucija koja osiguravaju participiranje manjine u donošenjima odluka na široj osnovi te samoupravna prava koja prepuštaju ovlasti manjim političkim jedinicama. Ta prava manjinama osiguravaju položaj u kojemu ih većina ne može nadglasati ili podcijeniti, a tiču se odluka od najveće važnosti za njihovu kulturu – obrazovanja, imigracije, razvoja resursa, jezika i obiteljskog prava. Politička prava štite specifične vjerske i kulturne prakse, koje postojeće zakonodavstvo često namjerno ometa (Kymlicka, 2004: 58).

Individualna prava daju pravnu snagu pojedincima; grupna prava daju također prava pojedincima, ali kao pripadnicima određenih grupa. Suprotno individualnim pravima, pojedinci koji su pripadnici etničkih grupa ne moraju se koristiti grupnim pravima. Politika grupnih prava može se etablirati tako da etničkoj ili nacionalnoj zajednici dâ pravnu strukturu javnog društva koje je ovlašteno za reguliranje važnih interesa pripadnika manjina kao što su obrazovanje i kultura. To može izdvojiti pojedince koji ne žele biti tretirani kao pripadnici etničke grupe i žele se osloboditi pripadnosti etničkoj zajednici.

Prvi i osnovni zahtjev koji postavljaju sve manjine jest da se pripadnici manjina tretiraju kao jednakopravni članovi zajednice. To je zahtjev za ravnopravnosti i nediskriminacijom. No ni potpuno ispunjenje tog zahtjeva ne rješava probleme manjina. Budući da se pripadnici manjine razlikuju od ostalih, dosljedna primjena principa jednakosti dovela bi ih u neravnotežan položaj. Jednako treba tretirati jednake građane, a različito grupe te ih upravo u ime jednakosti treba tretirati nejednako. U skladu s tim, upravo poštujući princip jednakosti, grupe i pojedinci ne smiju se tretirati jednako te se, pozivajući se na jednakost, zahtijeva da se pripadnicima manjina priznaju neka grupna prava, jednaka, ali drugačija od onih koje uživa većinsko stanovništvo. Jednaka prava na etičku slobodu obvezuju državu na osiguranje jednakog pristupa kulturnim dobrima svakom građaninu koji ih treba za razvoj i održanje svog identiteta (Habermas, 2005: 20).

Grupna prava kojima se manjine mogu koristiti odnose se na teritorijalnu autonomiju, zajamčeno predstavljanje u središnjim državnim institucijama, isticanje naziva mjesta i ustanova na jeziku i pismu manjine, pravo na uporabu svoga jezika te pravo na kulturu i obrazovanje. Pravo na uporabu materinjeg jezika tipično je grupno pravo jer se jezik ne može upotrebljavati individualno. To je grupno pravo i većinske i manjinske grupe. Posebno mjesto zauzima pravo na obrazovanje na vlastitom jeziku, odnosno uvođenje u nastavni program sadržaja iz povijesti i kulture na manjinskom jeziku. Grupnim pravima ne mora se štiti samo kulturni identitet – u novije se vrijeme čuju zahtjevi da se kao posebno grupno dobro zaštite i način života te institucije autohtonih manjina. Korištenjem tim pravima ispravljaju se nejednakosti manjinskog položaja u društvu i manjinama pružaju istovjetne mogućnosti rada i življenja u vlastitim kulturama. Ona su kompenzacija za neravnotežne okolnosti kojima su pripadnici manjina izloženi i to je jedno od područja u kojem istinska jednakost ne zahtijeva istovjetan tretman, već različit, radi prilagođavanja različitim potrebama. Temelj Kymlickine teorije manjinskih prava jest činjenica da je individualna sloboda na bitan način povezana s pripadnošću nacionalnoj grupi i da manjinska prava mogu promovirati jednakost manjine i većine. Upravo kao što određena individualna prava potječu od interesâ svakog pojedinca vezanih za individualnu slobodu, tako određena prava zajednice potječu od interesâ svake zajednice za samoočuvanjem (Kymlicka, 1995: 70). Većina grupnih prava nije vezana uz prvenstvo zajednice nad pojedincima. Ona su utemeljena na ideji pravedne razdiobe prava pripadnicima različitih grupa.

Manjine se često žele koristiti sredstvima kojima se koristila i većina radi promoviranja vlastite nacije. Primjerice manjine traže kontrolu uporabe jezika u obrazovnom programu u školama na svome državnom teritoriju te uporabe jezika prilikom zapošljavanja u državnoj službi. Kako bi to postigle, traže neke oblike au-

tonomije. Sve je jasnije da se bitni oblici autonomije mogu ostvariti unutar granica veće države (Kymlicka, 2001b: 31). Zbog toga raste interes za istraživanje drugačijih oblika autonomije, kao što su personalna autonomija, regionalna autonomija i federalizam.

U svojoj opsežnoj studiji o autonomiji Ruth Lapidoth definira teritorijalno-politički oblik autonomije kao ugovor koji manjinskoj grupi na području u kojemu čini većinu osigurava uvjete za izražavanje i razvoj identiteta (Lapidoth, 1996: 31). Slično, Hurst Hannum drži da pravo na autonomiju priznaje pravo manjinskih zajednica na unutarnju autonomiju i kontrolu svojih poslova na način koji nije u suprotnosti sa suverenitetom države (Hannum, 1990: 473–474).

Drugi način postizanja cilja posebno je tretiranje osoba koje po vlastitom izboru zadržavaju posebni, manjinski identitet. U tom slučaju govorimo o kulturnoj ili personalnoj autonomiji. Osnovna je ideja da se u složenim državama razviju državljanstvo kao politički odnos i nacionalnost kao kulturni identitet, da se pripadnicima nacionalnih manjina omogući biranje posebnog identiteta te da u skladu s tim steknu određena prava i obveze (Bauer, 1907). Takav je oblik pogodan za manje zajednice i teritorijalno disperzirane nacionalne manjine, kao i za zajednice koje su bile podvrgnute snažnom asimilacijskom pritisku (npr. Turci u Bugarskoj). Koncept kulturne autonomije temelji se na teoriji Otta Bauera o neteritorijalnoj autonomiji u Habsburškoj Monarhiji te dopunjuje poznate zapadne modele manjinskih prava. Za razliku od zapadnih modela višenacionalnog federalizma, kulturna autonomija ne uključuje teritorijalnu autonomiju, a za razliku od zapadnih modela imigrantskog multikulturalizma uključuje značajan stupanj institucionalne izdvojenosti, autonomne administracije i prava na uporabu materinjeg jezika. Kulturna autonomija zahtijeva ne samo da kultura bude slobodna od vanjskih utjecaja koji bi mogli utjecati na pojedinca već i da bude determinirana autonomnim izborom svojih članova (Murrey, 1999).

Najbolje mogućnosti upravljanja imaju grupe koje naseljavaju kompaktan teritorij. U tom slučaju mogu ostvariti gotovo potpunu autonomiju na teritoriju druge nacije. U okviru teritorijalne organizacije države zahtijeva se da se teritorij na kojem živi manjina izdvoji kao posebna jedinica lokalne samouprave te da se organima lokalne samouprave prošire ovlasti u odnosu na središnju vlast.

Zahtjev koji izaziva najviše problema jest inzistiranje na samoopredjeljenju ili secesiji. Ponekad se on ističe s namjerom da se formira vlastita, neovisna država, a ponekad da se određeni dio teritorija priključi nekoj drugoj državi, najčešće onoj koju nastanjuje »matični narod«.

Zahtjev da manjine budu priznate kao poseban subjekt u okviru države/nacije izaziva različite reakcije. Odgovori država na zahtjeve manjina kreću se od potpu-

nog negiranja do ustavnog jamčenja položaja nacionalnih manjina. Nepriznavanje može biti dvojako motivirano. Ako je riječ o nacionalnoj državi, nepriznavanje vodi asimilaciji manjina i stvaranju homogene nacije. Ako je riječ o građanskim državama, u njima nema ni ustavom privilegiranoga etničkog naroda, pa samim tim ni nacionalnih manjina. U multietničkim sredinama takav stav može dovesti do diskriminacije pripadnika manjina unatoč pravnoj jednakosti. Stanje se popravlja donošenjem antidiskriminacijskih propisa te izgradnjom institucija i instrumenata kojima se diskriminacija suzbija.

U građanskim državama s etnički izmiješanim stanovništvom rješenje se nalazi u implicitnom priznanju. Manjinama se ne priznaje poseban status ni u ustavu ni u međunarodnim ugovorima, ali se njihova grupna prava štite posebnim zakonima kojima je reguliran položaj manjina, a njihovo postojanje implicitno priznaje. U mnogim je državama položaj manjina reguliran međunarodnim ugovorima. Multilateralim se ugovorima položaj manjina uređuje općenito, a u bilateralima se druga država (matična država) priznaje kao »zaštitnica« manjina.

Najviši oblik priznanja javlja se kao ustavno reguliranje položaja manjina. Država se ustavom definira kao nacionalna država većinskog naroda, a manjinama se priznaje status nacionalne manjine. Danas su prisutne tendencije prema traženju rješenja kojim bi se manjinama osigurala autonomija, a da to ne ugrozi jednakost građana i cjelokupne nacije. Jedan od glavnih smjerova u kojem se takva rješenja traže jest regionalizacija i decentralizacija vlasti.

ZAKLJUČAK

Ideal politički i kulturno homogenog društva koje poznaje ljudska prava samo u obliku individualnih prava postupno mijenja ideja multikulturalnog uređenja društvenih odnosa, koja se zalaže za politiku priznanja različitosti i proširenja javne sfere. Upravo je to temelj od kojega polazi liberalni multikulturalizam u viđenju grupnih prava manjinskih zajednica. Grupna prava tumačena kroz prizmu liberalnog multikulturalizma obuhvaćena su terminima zaštite i poticanja kulturne različitosti, manjinskih jezika i prava osoba koje pripadaju etničkim ili nacionalnim manjinama. Takva vrsta prava proširuje zaštitu osnovnih političkih i građanskih prava koja liberalnodemokratska država jamči svim pojedincima te također povećava razinu javnog priznanja i podrške manjinskim zajednicama u očuvanju i njegovanju njihova identiteta.

Grupe koje se kulturom i jezikom razlikuju od dominantne kulture određene zajednice trebaju zaštitu, ali ne izravno, kroz privilegije i prava koji se daju određenim grupama, nego neizravno, kroz politička i građanska prava. Pravednost zahti-

jeva ne samo poštovanje univerzalnih prava koja se daju pojedincima bez obzira na pripadnost grupi već i davanje određenih prava kojima se koriste pojedinci, ali kao pripadnici određenih grupa, a koja manjinama osiguravaju posebni status. Iako Kymlicka kao glavni zagovornik liberalnog multikulturalizma manjinska prava naziva grupnima, ona nisu u suprotnosti sa shvaćanjima klasičnog i suvremenog liberalizma jer, Habermasovim riječima, pravilno shvaćena koncepcija individualnih prava ne podrazumijeva »neosjetljivost« na kulturne razlike.

Glavni prijedor suvremene rasprave o multikulturalizmu jest pitanje grupne zaštite prava manjina, što je multikulturalistima najvažniji uvjet priznavanja manjinskih identiteta, dok mnogi liberali u takvoj zaštiti vide ugrožavanje temeljnih legalno-pravnih načela koja su, prema njihovu mišljenju, individualna i etički neutralna. Kymlickin »liberalni pristup manjinskim pravima« pokušava premostiti tu suprotstavljenost dokazujući da se određena grupna prava mogu uskladiti s liberalnim načelima slobode i jednakosti. Slijedeći Taylorovo redefinirano klasično liberalno poimanje prema kojemu u modernoj politici treba uvesti politiku priznanja, Kymlicka u cilju očuvanja identiteta manjinskih grupa misli da su posebna prava jamstvo očuvanja identiteta. Svoj argument temelji na posebnom viđenju kulture, koja se mora sagledavati kao stvar izbora pojedinaca kao ljudskih bića te kao preduvjet autonomije. Zbrka oko grupnih prava i njihove nepomirljivosti s liberalnim načelima proizlazi iz njihova preširokog shvaćanja (uključivanjem sindikalnih, korporacijskih i drugih kolektivnih prava), pa su kao pojam besmislena. Osim toga taj pojam upućuje na lažnu različitost od individualnih prava, premda je korisnik grupnih prava zapravo pojedinac.

Suočavanje s različitosti prilika je za rekonstrukciju univerzalističkih vrijednosti i načela. Ako se prihvati koncept društvene pravde po kojem jednakost uključuje ujednačivanje polaznih pozicija zbiljski različitih pojedinaca i grupa u nekom društvu, grupna prava ne proturječe liberalnoj ideji jednakosti. Suočiti se s različitosti znači revidirati univerzalističke vrijednosti i načela uz odvajanje etničke integracije grupa i kultura od političke integracije.

Osim strogo pravnog izjednačivanja pripadnika manjina s većinskim stanovništvom (zabrana diskriminacije pripadnika manjina) nužno je osigurati institut dopunskih prava pripadnicima manjina izričito utemeljenih na zakonskim rješenjima, kako bi u praksi bili jednaki, tj. da ne bi bili podvrgnuti diskriminatorским postupcima zbog pripadnosti manjinskoj zajednici. Zbog nejednake situacije u kojoj se manjine nalaze u odnosu na većinsko stanovništvo, cilj tih posebnih »privilegija« (pozitivne diskriminacije) jest omogućiti pripadnicima manjina uživanje, njegovanje i izražavanje svoje nacionalne specifičnosti kako bi se izbjegla asimilacija u većinsku zajednicu.

Davanje »pogodnosti« prijeko je potrebno u državama koje imaju karakter nacionalnih država, koje imaju jednu vodeću, državotvornu nacionalnu tradiciju, ali i u tzv. građanskim državama, koje u svakom pogledu podrazumijevaju izjednačenost svih nacionalnih grupa i kod kojih državotvorni karakter ima cjelokupno stanovništvo kao skup ravnopravnih jedinki. Cilj je pozitivne diskriminacije ispraviti i anulirati nejednakosti koje stvaraju objektivne životne okolnosti.

Zagovornici teze da je demokracija volja većine skloni su ograničiti implementaciju liberalnog diskursa manjinskih prava u društvo. Pritom kao ishodište svom protivljenju ne mogu rabiti načelo volje većine, jer liberalizam ima čvrste temelje u demokraciji uz toleranciju i jednakost svih građana. Očigledno je da ostvarenje tog cilja traži veliku toleranciju i političku volju. Održanje države kao političkog identiteta nužno iziskuje razvijanje osjećaja zajedništva pripadnika različitih etničkih grupa. Jedan od preduvjeta potpore zajedništva jest povjerenje, a jedan od preduvjeta povjerenja postojanje razumijevanja građana državne zajednice. Liberalni multikulturalizam temelji se na pretpostavci da politika priznanja i prihvatanja etničke različitosti povećava ljudske slobode, jača ljudska prava, ruši etničke barijere te osnažuje demokraciju.

Konačno, nakana države da pristupi NATO-u i EU-u uvjetuje rješavanje manjinskog pitanja kao temeljnih obveza članstvu u tim organizacijama. NATO i EU rješenje manjinskih pitanja smatraju obvezatnim uvjetom za integraciju, iako se zahtjevi razlikuju od države do države. »Univerzalni« standardi koji se moraju zadovoljiti predstavljeni su u Deklaraciji OESS-a iz Kopenhagena 1990. te potvrđeni Ženevskom konvencijom. Te su deklaracije iskaz političke privrženosti, a ne zakonski obavezujući ugovori iz međunarodnog prava.

LITERATURA

- ANDERSON, Benedict (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- BARRY, Brian (2006). *Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- BAUER, Otto (1907). *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien: I. Brand.
- BERLIN, Isaiah (2000). *Četiri eseja o slobodi*. Split: Feral Tribune.
- ČAČIĆ-KUMPES, Jadranka i HERŠAK, Emil (1994). »Neki modeli uređivanja etničkih i kulturnih odnosa u višetničkim i višekulturnim društvima«, *Migracijske teme*, god. 10, br. 3-4, str. 191–199.
- DEWEY, John (2004). *Liberalizam i društvena akcija*. Zagreb: KruZak.

- DWORKIN, Gerald (1974). »Non-neutral principles«, *Journal of Philosophy*, god. 71, br. 14, str. 491–506.
- DWORKIN, Ronald (1977). *Taking Rights Seriously*. London: Duckworth.
- DWORKIN, Ronald (1981). »What is Equality? Part 2: Equality of Resources«, *Philosophy and Public Affairs*, god. 10, br. 4, str. 283–345.
- FOSSUM, John E. (2001). »Deep diversity versus constitutional patriotism«, *Ethnicities*, god. 1, br. 2, str. 179–206.
- GALEOTTI, Anna Elisabetta (1999). »Neutrality and Recognition«, u: Richard Bellamy and Martin Hollis (ur.). *Pluralism and Liberal Neutrality*. London: Frank Cass, str. 37–53.
- GELLNER, Ernest (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- HABERMAS, Jürgen (1978). *L'espace public*. Paris: Payot.
- HABERMAS, Jürgen (1993). »Struggle for Recognition in Constitutional States«, *European Journal of Philosophy*, god. 1, br. 2, 128–155.
- HABERMAS, Jürgen (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge – Massachusetts: The MIT Press.
- HABERMAS, Jürgen (2005). »Equal Treatment of Cultures and the Limits of Postmodern Liberalism«, *The Journal of Political Philosophy*, god. 13, br. 1, str. 1–28.
- HAMPTON, Jean (1997). *Political Philosophy*. Boulder, CO: Westview Press.
- HANNUM, Hurst (1990). *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- HART, Herbert Lionel Adolphus (1992). »Postoje li neka prirodna prava«, u: Mimir Matulović (ur.). *Ljudska prava*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, str. 67–76.
- KATUNARIĆ, Vjeran (1994). *Labirint evolucije*. Zagreb: Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.
- KELLY, Paul (2002). »Introduction: Between Culture and Equality«, u: Paul Kelly (ur.). *Multiculturalism Reconsidered: "Culture and Equality" and Its Critics*. Cambridge: Polity Press, str. 1–17.
- KIS, János (1996). *Political Neutrality*. Budapest (neobjavljeni rukopis).
- KYMLICKA, Will (1989). »Liberal Individualism and Liberal Neutrality«, *Ethics*, god. 99, br. 4, str. 883–905.
- KYMLICKA, Will (1995). *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- KYMLICKA, Will (1998). »Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe«, u: Magda Opalski (ur.). *Managing Diversity in Plural Societies: Minorities, Migration, and Nation-Building in Post-Communist Europe*. Ottawa: Forum Eastern Europe, str. 275–322.
- KYMLICKA, Will (2001a). *Can Liberal Pluralism be Exported?* Oxford: Oxford University Press.
- KYMLICKA, Will (2001b). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. New York: Oxford University Press.
- KYMLICKA, Will (2004). *Liberalizam, zajednica i kultura*. Zagreb: Deltakont.
- KYMLICKA, Will (2007). *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- LAPIDOTH, Ruth (1996). *Autonomy – Flexible Solutions to Ethnic Conflict*. Washington: United States Institute of Peace Press.
- MILL, John Stuart (1951). *Representative Democracy*. London: J. M. Dent.

- MILL, John Stuart (1989). *Izabrani politički spisi*, sv. II. Zagreb: Informator.
- MONTEFOIRE, Alan (ur.) (1975). *Neutrality and Impartiality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MURRAY, Robert (1999). »Liberalism, culture, aboriginal rights: in defence of Kymlicka«, *Canadian Journal of Philosophy*, god. 29, br. 1, str. 10–21.
- NEUMANN, Franz (1974). *Autoritarna i demokratska država*. Zagreb: Naprijed.
- NOZICK, Robert (1974). *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford: Oxford University Press.
- PAREKH, Bhiku (2000). *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*. New York: Palgrave.
- RAWLS, John (1971). *A Theory of Justice*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge.
- RAWLS, John (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- RAZ, Joseph (1986). *The Morality of Freedom*. Oxford: Clarendon Press.
- RAZ, Joseph (1994). »Multiculturalism: A liberal perspective«, u: Joseph Raz. *Ethics in the Public Domain*. New York: Oxford University Press, str. 171–194.
- TAMIR, Yael (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
- TAYLOR, Charles (1994). »The politics of recognition«, u: Amy Gutmann (ur.). *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press, str. 25–74.
- WALDRON, Jeremy (1987). »Theoretical Foundations of Liberalism«, *Philosophical Quarterly*, god. 37, br. 141, str. 127–150.
- WALZER, Michael (1994). »Multiculturalism and Individualism«, *Dissent*, god. 41, br. 2, str. 185–191.
- YOUNG, Iris Marion (2005). *Pravednost i politika razlike*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Vesna STANKOVIĆ PEJNOVIĆ

Individual and Group Rights of Liberal Multiculturalism

SUMMARY

The paper discusses the implementation of minority members' protection through political and civil rights. In the debates on minority members' rights, the issue is whether the very individual rights of traditional liberalism are sufficient for minority members' protection or if there is a need for group rights based on liberal principles of justice, equality and freedom. On these foundations, liberal multiculturalism considers that it is necessary to introduce group rights in order to be used by minority members, but as individual group members. Liberal multiculturalism's perception of group rights is based on liberal postulates of respect for freedom and individuals' autonomy, at the same time introducing the recognition of diversity imposed by multiculturalism in its conception of minority rights protection. The author concludes that minority rights, taking into account their internationalisation, should be regarded as a supplement to the perception of classical and contemporary liberalism, because correctly perceived individual rights conception does not neglect cultural diversities. The importance of such perception of minority protection is also visible within the framework proposed by the EU as an obligatory condition for the integration of future member states.

KEY WORDS: liberalism, multiculturalism, nation building, national minorities, individual rights, minority group rights

Vesna STANKOVIĆ PEJNOVIĆ

Les droits individuels et collectifs du multiculturalisme libéral

RÉSUMÉ

L'étude se propose de débattre de la protection des membres des minorités à travers leurs droits politiques et civiques. Le débat sur les droits des membres des minorités met en cause la suffisance des droits individuels du libéralisme traditionnel à assurer les droits des membres des minorités et se penche sur la nécessité de garantir des droits collectifs découlant des principes libéraux de la justice, de l'égalité et de la liberté. En vertu du multiculturalisme libéral, il est indispensable d'établir des droits collectifs dont se prévaudront les membres des minorités, en leur qualité d'individus, de membres d'un groupe. Le multiculturalisme libéral fonde sa conception des droits collectifs sur les postulats libéraux du respect de la liberté et de l'autonomie des individus, assortis d'une reconnaissance de la diversité induite par le multiculturalisme. L'auteur arrive à la conclusion qu'il est nécessaire de considérer les droits des minorités, en prenant compte de leur internationalisation, comme complémentaires aux conceptions du libéralisme classique et moderne car une conception correcte des droits individuels se garde de négliger les différences culturelles. L'importance d'une telle conception des droits des minorités se manifeste dans le cadre des exigences de l'Union Européenne, qui la pose comme condition préalable à l'intégration des futurs Etats membres.

MOTS CLÉS : libéralisme, multiculturalisme, émergence d'une nation, minorités nationales, droits individuels, droits collectifs des minorités